

CONCEPTE ANTROPOLOGICE ȘI AXIOLOGICE ÎN OPERA LUI ANTIM IVIREANUL

- ANTHROPOLOGICAL AND AXIOLOGICAL CONCEPTS IN THE WORK OF ANTIM IVIREANUL-

Marin BUGIULESCU*,

Prof. PhD. St. John Chrysostom Theological Seminary of Târgoviște,
ROMANIA

Email: m_bugiulescu@yahoo.com

ABSTRACT

Antim Ivireanul, hierarch, polyglot, man of culture, chronicler and poet, having universal cultural virtues, conceptualized in his work the essence of values through the interaction with civilization and national culture. In general, his entire thinking has a deeply anthropocentric and axiological character. Through the hermeneutic research method, we will analyze the works of Antim the Ivirean, which usually contain a specific theme, and we will conduct research of the ideas correlated with philosophical notions and conceptions. Even if we cannot speak of an original philosophy, but of a specific Antimian thought, the diversity of themes about man, world, values and morality represents a solid reason that supports research of them. Another approach is also required towards the works that stand at the beginnings of Romanian thought and philosophy.

Keywords: *Antim Ivireanul; argumentation; axiology; culture;*

INTRODUCERE

Opera lui Antim Ivireanul este deschizătoare de noi direcții în cadrul filosofiei și culturii românești. Tipăriturile antimiene, 64 de cărți (dintre care 24 în limba română, la care se adaugă și alte lucrări în manuscris), se împart în două categorii: traduceri și scrieri originale. În acest referat vom analiza conceptele de axiologie și antropologie specifice operei lui Antim Ivireanul. Opera antimiană - atât traducерile, cât și cea originală - a fost scrisă din necesitatea de a rezolva trei aspecte fundamentale: luminarea minții, folosul sufletesc și problemele de natură morală și de identitate culturală cu care se confrunta societatea românească de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

Cărțile lui Antim Ivireanul au fost tipărite și dedicate în special unor oameni aleși sau unor categorii sociale. Astfel, cea mai importantă operă, *Didahiile*, prezintă un caracter general și se adresează societății întregi; alte trei scrieri privesc clerul și raportarea față de poporul laic (*Învățătură pentru Taina pocăinții*, *Învățătură bisericească* și *Capete de poruncă*), două cărți au fost alcătuite și dedicate domnitorilor Constantin Brâncoveanu (*Chipurile Vechiului și Noului Testament*) și Ștefan Cantacuzino (*Sfătuiri creștine-politice*).

* Marin Bugiulescu, PhD. in Orthodox Theology & PhD. Student at Doctoral School of Philosophy, University of Bucharest, Romania. The present article was prepared during the doctoral studies at the Doctoral School of Philosophy, University of Bucharest, in the academic year 2023–2024.

Chipurile Vechiului și Noului Testament reprezintă un manuscris unicat în peisajul cultural românesc și cuprinde 503 portrete în medalion, trei schițe și opt desene și o cronică sumativă a istoriei universale. O lucrare deosebită este destinată ctitoriei sale din București (*Așezământul Mănăstirii Tuturor Sfinților*), în care prezintă o serie de reguli pentru cei care vor administra ansamblul monahal, dar și interacțiunea social-filantropică. Un loc deosebit în această scriere îl are educarea tinerilor pentru care a lăsat prescripții speciale. În opera marelui ierarh sunt folosite concepții filosofice care vizează impactul și natura valorilor, antropologia și în special aprofundarea învățăturilor morale. Dintre traduceri, prin conținutul și ideile de antropologie și axiologie filosofică, se disting următoarele:

1. Vasile Macedoneanu, *Capitole îndemnătoare* (București, 1691);
2. Ioan Cariofil, *Manual...* (Snagov, 1697);
3. Gh. Maiota, *Cuvânt panegiric la... Marele Constantin* (Snagov, 1697);
4. Maxim Peloponesianul, *Carte sau lumină* (Snagov, 1699);
5. *Expunere introductivă despre virtuți...* (Snagov, 1699);
6. *Poveste de jale*, tradusă în versuri din grecește (Snagov, 1696-1699);
7. *Floarea darurilor* (Snagov, 1700);
8. Plutarh Cheroneul, *Paralele grecești și romane* (București, 1704);
9. *Maxime ale unor vechi filosofi* (Târgoviște, 1713);
10. *Pilde filosofiști* (Târgoviște, 1713);

1. DELIMITĂRI CONCEPTUALE: RELIGIE ȘI FILOSOFIE

Omul, în toate epocile istorice, a fost principalul subiect al gândirii filosofice. Odată cu trecerea prin timp din punct de vedere epistemic, s-au dezvoltat diverse concepții care au avut efecte asupra conștiinței și condiției umane în concordanță cu societatea și gradul de civilizație. Inițial, fizic și cognitiv, omul contempla cele exterioare lui descoperind o lume fascinantă, plină de mistere, pe care în perioada modernă o cercetează și o definesc diversele științe prin optica inter - și transdisciplinarității¹. Cu timpul, aspectele subiective au devenit esențiale și au fost găsite o serie de argumente naturalist-cauzale, dar și spiritual-mistice, multe dintre acestea fiind oferite sau izvorâte din religie.

Legătura dintre rațiune, credință și ideile religioase reprezintă o problemă spinoasă abordată de filosofie, la început centrată pe structura religiei, a mitologiei, a istoriei și a raporturilor zeităților cu lumea. În acest context, filosofii antici au conceput lumea ca pe ceva existent de la sine înțeles, ceva care ține de imperativul logic constrângător și au căutat să-l cunoască pe autorul ei, respectiv în ce constă lucrarea lui.

Omul este o ființă religioasă *ab initio*, însă, în ultimele secole, anumite păreri sau teorii raționaliste susțin că fenomenul religios a apărut pe scara evoluției de gândire și de trăire. Filosofia a formulat răspunsuri asupra fenomenului religios, acceptate prin argumentele raționale interne ca forme sau direcții de gândire specifice omului ca ființă conștient-cognitivă. Etimologic, cuvântul *religie* provine din limba latină și are sensuri diferite. Cicero îl deduce din *re-legere* „a reciti”, „a medita”, „a reflecta”, Virgiliu din *relinquere* „a rămâne”, „a deosebi”, „a pune la o parte”, iar Fericitul Augustin din *re-eligere* „a alege din nou”. Lactanțiu, în sensul înțelesului general, leagă cuvântul *religie* de *re-ligare* „a lega din nou” sau „a uni”. În fapt, religia este legătura liberă și conștientă a omului cu Dumnezeu, concretă mai ales raportarea la divinitate și prin cunoașterea realităților specifice vieții.

¹ Cf. Gheorghită Geană, *Modele socio-culturale în filozofia contemporană a științei*, în Angela Botez, Vasile Tonoiu, Cătălin Zamfir (coord.), *Epistemologia științelor sociale*, București, Editura Politică, 1981, p. 110-119.

Manifestări și sentimente religioase întâlnim în toate epocile istorice, la toate popoarele lumii, indiferent de gradul de dezvoltare și organizare instituțională sau socială². „Religia (mai exact religiozitatea, adică religia în act) însoțește ca un epifenomen toate activitățile esențiale ale omului în societate: activități economice, politice, juridice, artistice”³. În varianta cea mai succintă, religia este o formă de cunoaștere și manifestare cultică față de o divinitate sau divinități. În acest proces sunt implicați cel puțin doi subiecți, și anume divinitatea și omul. „Pentru a ne putea da seama și mai bine de ceea ce este religia, trebuie să facem deosebire între religia internă și religia externă. Prin religia internă sau subiectivă se înțelege ceea ce simte omul, care se află în legătură cu Dumnezeu, în sufletul său, adică sentimentul religios; iar prin religie externă sau obiectivă se înțelege felul cum se manifestă în afară sentimentul religios sau, cu alte cuvinte, cultul și morala”⁴.

Formele și funcțiile de manifestare religioasă, atât în interior, în subiectivitate, cât și în exterior, în planul obiectiv, sunt diverse și diferite, în funcție de timpul istoric, de societăți, de spațiul geografic și chiar de specificul persoanei reprezentative care a inițiat, transmis sau sistematizat învățătura de credință (liderul religios): „Funcțiile religiei pot fi privite fie din interiorul domeniului, fie din afara lui. Privind din interior, trebuie să recunoaștem că funcția majoră a religiei este mântuirea (...) Privind din exteriorul domeniului, adică în perspectivă profană, funcția principală a religiei este funcția integrativă: ea constă în a-1 ajuta pe om să-și înțeleagă locul și rostul său în univers, în ansamblul existenței”⁵.

Din punct de vedere conceptual, după modul de percepere a divinității, formele religioase sunt împărțite în trei categorii: monoteism, dualism și politeism. Aplicarea și dezvoltarea acestor forme ale religiei s-au realizat în decursul timpului prin raportarea la viața socială a fiecărui popor. În termenii specifici istoriei religiei și a ideilor filosofice, cercetarea științifică le-a conceptualizat prin curente de gândire, dintre care amintim: animismul, hlozoismul, panteismul, monismul, pluralismul, raționalismul, empirismul, scepticismul, agnosticismul, determinismul filosofic și științific, fatalismul, creaționismul, teismul, deismul. Toate sunt relative prin abordare și insuficiente prin argumentele interne și externe pentru că se raportează la o realitate limitativă, iar în unele cazuri absolutistă și unilaterală.

Una dintre primele probleme conceptuale este de a preciza raportul dintre religie și filosofie în gândirea lui Antim Ivireanul și în ce măsură se situează în rândul filosofiei umaniste. Incontestabil, Antim Ivireanul pornește de la principiile creștine care au la bază revelația divină, de aceea gândirea sa păstrează un caracter revelat și revelator: „Este evident că orice scriere de acest fel, adică orice scriere filosofică bazată aproape exclusiv pe revelație, sau orice scriere filosofico-religioasă, care este mai mult religioasă decât filosofică, (...) nu poate să cuprindă decât o filosofie embrionară, adică doar o filosofie ce se slujește de intuiție și de raționament, fără să simtă încă în mod prea manifest nevoia de a face apologia fie uneia sau alteia, adică fără să fie încă intrată în chip prea vizibil în sistemele, — empirismul, raționalismul, etc., — la care se reduc în ultimă analiză toate sistemele filosofice. Dar așa fiind, o scriere filosofico-religioasă, prin ce se deosebește ea de o scriere pur religioasă? Această deosebire este negreșit extrem de delicată, și astfel este extrem de greu de a o exprima într-o formulă prea concretă. Totuși, putem spune că pe când, pentru a impune doctrina pe care o propovăduiește, o scriere pur religioasă se bazează înainte de toate pe

²Idem, *Antropologia culturală. Un profil epistemologic*, Editura Criterion Publishing, București, 2005, p. 53.

³Idem, *Religia ca terapie socială*, în volumul: *Religia și societatea civilă*, coord. Mircea Flonta, Hans-Klaus Keul, Jorn Riisen, Editura Paralela 45, Pitești, 2005, p. 131.

⁴ Irineu Mihălcescu, *Teologia luptătoare*, București, 1941, p. 8.

⁵ Gheorghiță Geană, *Religia ca terapie socială*, art. cit., p. 143, 145.

revelație, o scriere filosofico-religioasă se bazează încă pe necesitatea de a tălmăci revelația, adică de a desface aceasta în intuițiile și raționamentele ce le conține”⁶.

Filosofia cuprinsă în operele lui Antim Ivireanul este una religioasă, o filosofie creștină care pune în relație mintea cu revelația divină. Diferența dintre o operă revelată și una filosofico-religioasă este dată de necesitatea de a înțelege și interpreta revelația divină. Această constatare este valabilă și pentru o ființă sau un obiect, de aici începe filosofia ce se manifestă prin raționamentele pe care le conține și le determină. Aici sesizăm granița dintre revelație și limbaj, dar, cu toate acestea există și posibilitatea ca unii oameni să ajungă empiric la înțelegerea adevărurilor revelației, fără a avea nevoie de o deslușire a lor. În acest sens, credința depășește raționalul și empiricul, fără a fi nevoie de justificări și argumentări rațional-filosofice.

Antim Ivireanul este preocupat de mijloacele prin care omul are capacitatea de a cunoaște prin introspecție și extrospecție lumea, pe Dumnezeu și pe sine, atât cât îi stă în putere. „Adesea, înțelegem mai bine ce este un fapt încercând să i surprindem devenirea, adică să aflăm cum a ajuns el să fie ceea ce este. Antropologia culturală intră și ea în raza de cuprindere a acestei aserțiuni”⁷. Fiind subiectul și obiectul cunoașterii, omul este ființa care are capacitatea de a percepe prin experiență formele sensibile din interacțiunea cu realitatea, adică intuitiv prin simțuri (văzul, auzul, mirosul, gustul și pipăitul), alături de obiectul cunoașterii, manifestat prin raționamentul indirect al unor idei sau judecăți, căutând să cunoască realitatea văzută, fizică, și mai ales pe cea metafizică. „Ținta către care merge sufletul omenesc este desăvârșirea armonioasă, deplinătatea în frumusețe. Nimeni nu este vinovat că prinde numai o parte din frumusețe, dar fericit între fericiți este omul pentru care sunt toate gândurile, toate frumusețile și care știe să le unească așa cum le-a unit Antim într-o singură ființă, pecetluind apoi o astfel de viață trăită cu atâta demnitate, cu supremul sacrificiu al vieții sale”⁸. Conceptele filosofice dezvoltate în opera antimiană se constituie în trei direcții: teologice-fizice, teologice-metafizice și teologice-morale.

Antropologia lui Antim Ivireanul are ca particularitate exigența gândirii filosofice tradiționale, care privește natura umană și condiția ei în mod holistic. Omul este ființa rațională care trăiește în stare conștientă, fiind îndreptat către un scop. În general, pentru filosofie ființa și devenirea privesc progresul și dobândirea de performanțe prin experiențe, însă pentru Antim omul are valențe metafizice, care odată actualizate îl transfigurează și îi oferă starea de desăvârșire.

În secolul al XVIII-lea apar în spațiul românesc numeroase traduceri și scrieri de natură filosofică, dintre care unele se remarcă prin originalitate și prin deschiderea către raționalism. Multe sunt traduceri cu un caracter filosofic foarte precis, de sorginte platoniciană sau creștină. În rândul acestora se încadrează și unele texte din opera lui Antim Ivireanul. Opera lui Antim Ivireanul conține numeroase elemente de antropologie și axiologie în care se constituie zorii filosofiei românești, înțelegând ca discurs empiric și mai ales prin atributul omului de a fi o ființă culturală și creatoare de cultură în spectrul umanismului creștin. În virtutea acestor considerente, omul, în manifestarea socială, este în starea de intersubiectivitate, de comunicare și este creator de valori. Abordarea specifică lui Antim Ivireanul implică atitudinile omului care se manifestă în primul rând în legătură cu revelația, dar și cu tot universul ce-l înconjoară și din care face parte. În relația și modalitățile omului de

⁶ Marin Ștefănescu, *Istoria Filosofiei Românești în raport cu Dualismul Logic, Studii filosofice*, Volumul al 8-lea, fasc. 2, Tipografia Profesională Dimitrie C. Ionescu, București, 1916, p. 26.

⁷ Gheorghică Geană, *Antropologia culturală. Un profil epistemologic*, ed. cit., p. 29.

⁸ Nicolae Iorga, *Despre Antim Ivireanul*, în rev. *Biserica Ortodoxă Română*, LV (1937), nr. 11-12, p. 623.

a se deschide către lume, problema interacțiunii antropologice este, de fapt, specifică filosofiei ca hermeneutică a naturii umane. Parcursul existențial are la bază o determinare culturală care la rândul ei provine din manifestările religioase și cultice.

Axă și dimensiune a lumii materiale și a celei spirituale, cu elemente care provin din ambele, omul a fost creat ca punct de încopciere și de aceea ființa lui constă din trup și suflet, pentru a avea o existență care începe cu lumea materială, dar care se împlinește în cea spirituală. „Dumnezeu, Cel Binefăcător și Creator al tuturor, ne-a făcut dintru început, luând țărână din pământ, a suflat asupra noastră cu suflare dumnezeiască și ne-a creat cu natură dublă, făcută în chip minunat. De aceea, prea strălucite și prea cinstitorule de Dumnezeu, avem datoria, în această viață, să le împodobim pe amândouă – pe suflet și pe trup, care este făcut din pământ – cu moravuri bune și folositoare și cu mulțimea virtuților”⁹. Aceasta este concepția antropologică pe care o prezintă cu măiestrie Antim Ivireanul în opera sa, în special în *Didahii*. Antim Ivireanul a elaborat o învățătură unitară asupra lumii care cuprinde reflecții privind valorile general-umane și cultural-naționale. În opera lui Antim Ivireanul se remarcă o structură tripartită a temelor de reflecție filosofică, și anume: Dumnezeu, omul și universul; realitatea axiologică strict legată de morală și impactul conștiinței sociale în viața omului. De asemenea, relația dintre credință și rațiune încadrează trei teme filosofice centrale: a) cunoașterea de sine; b) cunoașterea de Dumnezeu; c) cunoașterea lumii.

Întreaga gândire antimiană este antropocentrică, atât cât privește gnoseologia, cât și fenomenologia. Ca ființă purtătoare a *podoabei* divine, omul, în contextul creației, are o dimensiune transcendentă, dar și immanentă. Calitățile sufletești îi conferă puterea de a se manifesta rațional și spiritual. Această orientare dobândește un conținut real, susținut de cunoașterea logică a cosmosului și a propriei ființe, mai ales prin lumina credinței care nu face abstracție de cunoașterea logică pe care o aprofundează prin cunoașterea mistică sau duhovnicească. Din punct de vedere rațional-filosofic, putem vorbi de o serie de trăsături specifice naturii umane, pe care s-a bazat evoluția materială, culturală și psihologică a omului. „Probabil că este util să începem prin a vorbi despre ce este antropologia. Definiția cea mai largă este aceea că antropologia reprezintă o știință socială care implică studiul grupurilor umane și al comportamentului lor: interacțiunile lor unul cu celălalt și cu mediul natural”¹⁰.

Antim Ivireanul, cunoscând filosofia greacă, leagă procesul cunoașterii de învățatura despre suflet și arată că sufletul are patru însușiri: *vitejia*, *înțelepciunea*, *dreptatea* și *puritatea*¹¹. Platon vorbește, în *Republica*¹², despre cele trei părți ale sufletului uman: partea *rațională*, cea *activă* și cea *apetentă*. Partea *rațională* este cea care deosebește omul de animal și este înțeleasă drept cea mai înaltă parte a sufletului. Rațiunea are calitatea de instinct divin și e veșnică. Partea *activă* funcționează împreună cu cea rațională, de una singură, fiind proprie și unora dintre animale. Partea *apetentă* se referă la impulsurile naturale, la dorințele trupești și este, în ierarhia sufletească, pe treapta cea mai de jos. Lucrările sufletului îi conferă omului o demnitate aparte în opera antimiană și-l leagă corelativ de normele axiologice. Aceste capacități intrinseci omului și inerente sufletului l-au făcut iubitor și creator de

⁹ Antim Ivireanul, *Scrieri, Sfaturi creștino-politice*, Ediție îngrijită de Arhim. Mihail Stanciu și Prof. dr. Ștrempel Gabriel, Ed. Basilica, București, 2016, p. 206.

¹⁰ Veronica Strang, *What anthropologists do*, Second edition published by Routledge, New York, 2021, p. 1. Traducere personală a textului: „It is probably useful to start by talking about what anthropology is. The broadest definition is that it is a social science that involves the study of human groups and their behaviour: their interactions with each other, and with the material environment”.

¹¹ Antim Ivireanul, *Scrieri, Învățătură bisericească*, ed.cit., p.133.

¹² Platon, *Republica*, cartea a VIII-a, 543a-592b, Editura Enciclopedică, București, 1986, p. 347.

înțelepciune, de bine și de frumos, ceea ce este specific filosofiei. „*Pitagora (...) spunând că nici un om nu este înțelept, ci numai zeul. Filosofia se numea mai înainte înțelepciune și cel care o profesa era numit înțelept, pentru a arăta că a ajuns la cel mai înalt grad de perfecțiune sufletească; filosof era însă iubitorul de înțelepciune.*”¹³ Ceea ce caracterizează natura umană este în primul rând înțelepciunea ca realitate intelectuală, morală și sufletească, ca îmbinare a acțiunilor sufletului, ținute într-un echilibru prin virtuți. Heraclit din Efes exprimă toate acestea astfel: „*înțelepciunea este un singur lucru: să ai capacitatea de a cunoaște toate lucrurile prin mijlocirea tuturor lucrurilor; înțelepciunea înseamnă (...) să te conformezi adevărului dând ascultare naturii (physis) lucrurilor*”¹⁴. Întregul proces contemplativ, rațional și logic a fost exprimat prin amplexarea teoretică. În paradigma gândirii intelectuale, formulate pe scara evoluțiilor istorice, omul este sursa ideilor care, în orizontul unei existențe potențiale, postulează noi realități. Acestea nu preexistă înainte de activitățile lui de cunoaștere decât în forma unor precondiții, a unor simple virtualități.

Cadrul conceptual specific lui Antim Ivireanul are la bază învățătura creștină, și astfel lumea și omul sunt creații directe ale lui Dumnezeu; societatea reprezintă locul în care valorile axiologice au un puternic rol moralizator, iar cultura amplifică ascensiunea morală într-o continuă căutare a unui *bun rost* sau *firescului de a fi*.

2. LUMEA: O FILOSOFIE A FRUMOSULUI ȘI FENOMENOLOGIE A CREAȚIEI DIVINE

Concepția lui Antim Ivireanul despre *începutul și facerea lumii* o găsim atât în cadrul *Didahiilor*, în care nu se limitează doar la gândirea creștină, cât și în lucrarea *Chipurile Vechiului și Noului Testament*¹⁵. În această lucrare deosebită și unică, scrisă din perspectivă diacronică, autorul a dorit să găsească *acele începuturi* ale omenirii prin legătura ideilor filosofice cu istoria și cultura universală, pentru a oferi o serie de argumente. Prin tematica abordată, Antim se axează schematic într-o genealogie a personalităților pe istoria biblică a lumii până la Hristos, care a fost pregătită în mod special.

*Chipurile Vechiului și Noului Testament*¹⁶ prezintă un rezumat al istoriei omenirii care se raportează la perioada cuprinsă de la crearea lumii până la noua eră creștină, cu o centralitate față de poporul ales de Dumnezeu. Conceptual lumea și omul sunt creații ale divinității spre a se oglindi în ele strălucirea cerească. De aceea sunt definite *ca fenomenologie a frumosului și podoabe ale operei divine*, idei prin care Antim accentuează filosofia esteticului, atât prin text, cât și prin intermediul celor 503 portrete ilustrate genealogic din

¹³ Diogene Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, ed. cit., p. 118.

¹⁴ Ion Banu, *Filosofia greacă până la Platon*, Volumul I., Partea a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 321-373.

¹⁵ Titulul complet: *Chipurile Vechiului și Noului Testament, adecă obrazye oamenilor celor vestiți ce se află în „Sfânta Scriptură”, în „Biblie” și în „Evanghelie” și adunare pre scurt istoriilor celor ce s-au făcut pe vremea lor, adevărind a fieștecăruia viața și faptele atât a celor ce au viețuit cu viață bună, cât și a celor ce au viețuit cu viață necuvioasă, începând de la Adam și pogorând până la Hristos, acum întâi într-acest chip alcătuită și așezată, prin multă nevoie și osteneala preasfințitului mitropolit al Ungrovlahiei chir Antim Ivireanul și închinată cu cucerie, spre semn de dragoste adevărată, prealuminatului și înălțatului marelui domn și oblăduitoriu a toată Țara Rumânească, Ion Constandin Brâncoveanu Basarab Voevod. Dat în vestitul oraș al Târgoviștei, la anul de la zidirea lumii 7217 (1709), iulie, 1.* A se vedea Antim Ivireanul, *Scrieri*, ed.cit., p. 51.

¹⁶ Conform lui Gabriel Ștrempel, *Manuscrisul a fost conceput de mitropolitul Antim Ivireanul în vara anului 1709 și a fost dăruit lui Constantin Brâncoveanu, cel care îl adusese în țară și îi facilitase ascensiunea până la treapta de arhiereu.* A se vedea Gabriel Ștrempel, *Un cronograf ilustrat atribuit mitropolitului Antim Ivireanul, în Romanoslavica*, Nr. XIII, București, 1966, p. 309-353.

dorința de a argumenta și mai bine reperele de antropologie culturală. Cuvântul *podoabă* este în directă legătură cu termenul *cosmos* (κόσμος), realitate exprimată și prin originea sa grecească unde înseamnă împodobire, înfrumusețare. În textele antimieniene se desprind trei mari linii directoare:

- a) ideea creării din nimic - planul fizic;
- b) ideea de ordine - ansamblu coordonat care are o finalitate, planul biologic;
- c) ideea facerii omului după chip divin – dimensiunea axiologică;

Lucrarea *Chipurile Vechiului și Noului Testament* este dedicată domnitorului Țării Românești Constantin Brâncoveanu (1688-1714). Atât versurile la stemă, cât și dedicația conțin idei care exprimă în proză gândirea antimiană ca filosofie a frumosului și fenomenologie a operei divine:

„Făcut-au Domnul Dumnezeu toate din neîmîntă
Și în ființă le-au adus cu multă biruință.
Și după aceea au zidit, luând pământ și tină
Pre omul cel dintâi, Adam, fără cuvânt de vină.
După asemănarea Sa făcu-i închipuire
Suflând asupra feții lui și duh de viață.”¹⁷

În această operă, Antim a avut în vedere, pe de o parte, o istorie a universului și a omului, iar pe de alta, de a statua ca model și reper axiologic pentru societatea vremii pe domnitorul Constantin Brâncoveanu, care se remarcă în viziunea antimiană prin cununa virtuților creștine, moralitate și cultură.

În paginile introductive ale operei *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, dedicate domnitorului Constantin Brâncoveanu, Antim Ivireanul prezintă concepția creaționistă despre facerea lumii din nimic, *ex nihilo*, din *neîmîntă*. Precizăm că în textul biblic nu se folosește termenul *din neîmîntă* - *ex nihilo*. Acest concept este specific gândirii creștine, dar în filosofie nu poate fi acceptat, de aceea *începutul* (*arhe*) este căutat și găsit în anumite forțe creatoare impersonale. Pentru Antim Ivireanul, lumea este opera iubirii lui Dumnezeu, și dacă este opera iubirii, ea nu poate fi concepută decât ca *fenomenologie a frumosului și podoabă*, dăruită celui pentru care a fost creată, adică omului. Creatorul leagă rațiunea creației (modul ei de existență) de sinteza ei, omul, ceea ce face ca întreaga cosmologie să fie interdependentă cu antropologia, realitate ce se manifestă ca o reflecție a rațiunilor Logosului, Hristos. Acesta are capacitatea să o cuprindă în toate dimensiunile timpului și spațiului, în ansamblul ei, dar și în cele mai mici părți: „Începutul, mijlocul și sfârșitul, stăpânul și domnul tuturor ființelor și simțitoare și înțelegătoare este făcătorul tuturor, Dumnezeu. Stăpânul însă și sfârșitul tuturor celor de sub lună este omul. Iar sfârșitul omului, pentru care s-a creat de Dumnezeu, este câștigarea și fericirea lui Dumnezeu însuși”¹⁸. Lumea trebuie privită ca o podoabă divină, și nu ca un bun în sine, fără ca omul să se rezume la ea, are conștiința consubstanțialității și a solidarității cu ea prin trup, prin asumarea biologică a acelorași elemente materiale.

Lumea, în viziunea lui Antim Ivireanul, este o frumoasă armonie, o complexitate estetică într-o varietate de manifestări. Din diversele cuvinte ce slujesc la denumirea ei, ca de exemplu *creație* sau *natură*, adică ceea ce s-a născut, *cosmos*, care înseamnă ordine sau în sens mai larg, ordinea universului - cum spuneau latinii *universum*, etimologic, un tot, un ansamblu coordonat -, cel mai potrivit creației este cel de *lume*. Lumea, în înțelesul ei cel mai amplu reprezintă un ansamblu al diferitelor existențe: „*totul este o sferă infinită al cărei*

¹⁷ Antim Ivireanul, *Scrieri, Chipurile Vechiului și Noului Testament*, ed. cit., p. 51-53.

¹⁸ Idem, *Scrieri, Dedicația din cartea lui Sevastos Chimenitul, Eortologhion*, ed. cit., p. 237.

centru se află pretutindeni, iar circumferința nicăieri” - Blaise Pascal¹⁹. Lumea, în românește, provine de la cuvântul latin *lumen*, care înseamnă lumină, în hermeneutica biblică Hristos este *lumina lumii* (Ioan 8,12). Antim prezintă frumusețea lumii ca o podoabă conturată de două dimensiuni pământească, și cerească: „Dumnezeu însă, carele numai cu un cuvânt au făcut și au zidit toate lucrurile cele văzute și nevăzute, poate cu adevărat, cu a Lui preaputernicie, să facă stele mai luminoase decât acestea ce strălucesc pre ceriu și lună mai iscusită decât aceasta ce ne povățuiește noaptea și soare mai strălucitoriu și mai luminat decât acesta, carele stinge cu lumina lui toate celialalte lumini și ceriuri mai mari și mai largi în rotocolime și pasări mai cu dulce glasuri și flori mai cu multe mirosuri și copaci mai nalți și mai roditori și vânturi mai sănătoase și văzduhuri mai de folos și hiară mai multe la număr și mai de multe feliuri și mai multe lumi decât aceasta ce lăcuim poate să zidească în mărime și în meșterșug mai minunate”²⁰.

Antim Ivireanul cunoștea gândirea filosofilor antici. Vechii greci credeau că lumea, așa cum o înțelegem, cu legile ei, nu a existat dintotdeauna, ci ea a luat naștere dintr-un *haos* inițial, fiind legată de o fază preexistentă amorfă în care nu exista niciun fel de distincție și diferențiere, în care lucrurile și însușirile lor, fenomenele și ființele nu existau ca atare. Principiul tuturor lucrurilor este *unitatea* din care se naște un univers însuflețit. Această unitate, văzută ca o luptă a contrariilor, este, după Heraclit, Armonia Supremă, echivalată cu Logosul. Imaginea haosului, ca amestec nediferențiat, apare pentru prima dată la Anaxagoras din Clazomenai, care susține că ordinea creației este dată de Rațiune, *nous* – Inteligență, însă Inteligența nu face parte din lucrurile lumii, pentru că atunci ea ar fi fost tot așa de imperfectă ca acestea, ci inteligența este independentă de lume. Din perspectiva gândirii lui Antim, Dumnezeu nu este legat de lume sub forma creației lui Platon, ca o identificare a lumii sensibile cu cea inteligibilă; nici prin confundarea cu logosul *spermaticos* al stoicilor, care considerau că rațiunea creației este neînsuflețită și inconștientă, exercitată de Logosul ca rațiune seminală; nici prin emanație, așa cum consideră Plotin; ci Dumnezeu ca persoană este transcendent și immanent, a cărui raționalitate se reflectă prin energiile necreate în lume. În contextul rațional al lumii, omul este o ființă rațională, liberă, care are menirea de a împlini sensul universului; el este un *macrocosm* și lumea poate deveni prin om un *macroantropocosmos*.

Antim Ivireanul leagă de structura antropologică microcosmică parcursul și finalitatea omului, cel de mediator al tuturor acestor polarități într-o unire sintetică, fără separație și fără confuzie. De aceea, *omul* ca tip și arhetip revelat în și de Persoana și opera lui Hristos este o podoabă și o icoană vie de o estetică deosebită, diafană și transcendentă. „Toată zidirea văzută și nevăzută, cuvântătoare și necuvântătoare, câtă s-au făcut de cea adâncă a lui Dumnezeu înțelepciune, înălțate și luminate doamne (cu sensul de: „domn, domnitor”), caré și după firea sa, silește de-și arată slujba și lucrarea ei, după cum i s-au poruncit. Stihiiile ca niște întâe pricini îndeamnă pre toate chipurile neamurilor, de-și dau roada sa la vremea lor. Iară mai vârtos de toate, fericita și mai aleasa și cuvântătoare zidire, omul, silește de aduce nu numai un feliu de roadă, ce foarte multe câte trupești, iară mai multe sufletești, de vreme ce și el de doao s-au zidit, adecă den suflet și den trup. Și toate pentru el s-au ăcut și i s-au dat aciastă simțitoare lume cu toată frumusețea ei, ca o grădină cu multe feliuri de flori, ca să-și aleagă cele de folos, să se împodobească trupește. Și i s-au dat și

¹⁹ Blaise Pascal, *Cugetări*, text integral, ediția Brunschvicg, traducere de Maria și Cezar Ivănescu, Editura Aion, Oradea, 1998, p. 175.

²⁰ Antim Ivireanul, *Didahii, Cazanile la Adormirea Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu*, Ediție îngrijită de Arhim. Mihail Stanciu și Prof. dr. Ștrempel Gabriel, Ed. Basilica, București, 2016, p. 297.

*lumea cea de sus den suflarea dumnezeiască, den carea, cât va vrea, să-și înfrumusețeze icoana cea sufletească și cât va putea să o asemene cu chipul icoanei Ziditoriului său*²¹.

Calitatea deosebită cu care a fost înzestrat omul reprezintă un dat ontologic ce se actualizează în relația comunitară, în care descoperă și săvârșește cele necesare existenței. În procesul creației, omul apare printr-un act mijlocit al lui Dumnezeu ca o ființă conștientă și liberă. „Nu e un aruncat într-o lume, despărțită de Dumnezeu, cum spunea Heidegger. El e susținut obiectiv în existență de Dumnezeu cel infinit și nu poate să nu tindă subiectiv spre Absolut”²². Lumea creată nu este o emanație a divinității, esența ei nu se confundă cu esența divină ca în panteism, dar nici nu este separată total de El. Iubirea veșnică este revărsată în afara ființei Sale și nu produce o emanație în sens neoplatonic, ci o alteritate a ființei, care răspunde actului de iubire și se întoarce la ființa originală. Astfel, omul, prin aportul personal, prin diversele roade sau virtuți, devine făuritor al propriei sale frumuseți.

Cosmosul, în viziunea lui Antim Ivireanul, este unul antropocentric și, într-o oarecare măsură, geocentric. Unitatea și armonia creației cuprind și o finalitate sau un scop care se realizează treptat, odată cu trecerea prin timp. Dar ideea de scop întâlnită și la Aristotel, care concepe realizarea lui ca actualizare a perfecțiunii, diferă atât de emergența evoluționistă, cât și de determinismul și fatalismul cosmologiilor nebiblice, dar și de teleonomia antică și modernă care oscilează între determinism și libertate, în care energia entropiei distruge lumea, creația și omul.

CONCLUZII

Antim Ivireanul este promotorul unei antropologii și cosmologii specifice. Spre exemplu, atât omul, cât și lumea au o valoare intrinsecă, definită prin termenul *podoabă*, ca un superlativ absolut al frumuseții și al perfecțiunii. Oamenii se disting de ființele necuvântătoare prin faptul că posedă rațiune și au puterea de a gândi și simți. *Didahiile*, opera cea mai complexă a lui Antim, prezintă numeroase argumente filosofice cu privire la frumusețea naturii, pe care omul o contemplă, care îl fac să mediteze și să se bucure pentru demnitatea lui în contextul creației. În acest scop, Antim induce credincioșilor săi înduioșarea și înfiorarea, iubirea și mai ales smerenia – toate în scopul cunoașterii.

De o deosebită importanță filosofică și culturală este manuscrisul *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, dedicat domnitorului Constantin Brâncoveanu, în care diversele teme prezentate pun în lumină nu doar o parte genealogică a arborelui lui Iesei, ci și un sistem axiologic aplicat de personalitățile biblice prezentate ca modele. În ansamblu operele lui Antim conțin valori axiologice care îndeamnă la practicarea virtuților creștine, având un caracter moralizator, dar și o pregătire a omului pentru viața socială. Ca adresabilitate, se disting două elemente care se succed și se completează: unul predominant de natură religioasă, fiind vorba de norme morale, și un altul cu caracter politic, fiind vorba de reguli pentru domnitor cum să conducă poporul. Aceste perspective axiologice și direcții morale sunt specifice operelor *Învățătură pentru taina pocăinții*, *Învățătură bisericească*, *Capete de poruncă* și *Sfaturi creștino-politice*.

²¹Idem, *Scrieri, Dedicăția Psaltirei românești*, p. 229-230.

²²Dumitru Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1987, p. 37.

BIBLIOGRAFIE

- [1] Antim Ivireanul, *Didahii*, Ediție îngrijită de Arhim. Mihail Stanciu și Prof. dr. Gabriel Ștrempele, Editura Basilica, București, 2016.
- [2] Antim Ivireanul, *Scrieri*, Ediție îngrijită de Arhim. Mihail Stanciu și Prof. dr. Ștrempele Gabriel, Ed. Basilica, București, 2016.
- [3] Aristotel, *Metafizica*, Traducere, comentariu și note de Andrei Cornea, Ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 2007.
- [4] Ion Banu, *Filosofia greacă până la Platon*, Volumul I., Partea a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.
- [5] Virgil Cândea, *Melcul, raza și steaua*, în: *Arhimandrit Sofian Boghiu, Sfântul Antim Ivireanul și Mănăstirea Tuturor Sfinților*, Editura Bizantină, București, 2005.
- [6] Clement Alexandrinul, *Stromata*, trad. Dumitru Fecioru, în P.S.B., Nr. 5, Editura IBM al BOR, București, 1980.
- [7] Diogene Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, București, Editura Academiei Române, București 1963.
- [8] Gheorghiță Geană, *Antropologia culturală. Un profil epistemologic*, Editura Criterion Publishing, București, 2005.
- [9] Idem, *Modele socio-culturale în filozofia contemporană a științei*, în Angela Botez, Vasile Tonoiu, Cătălin Zamfir (coord.), *Epistemologia științelor sociale*, Editura Politică, București, 1981.
- [10] Idem, *Religia ca terapie socială*, în volumul: *Religia și societatea civilă*, coord.: Mircea Flonta, Hans-Klaus Keul, Jorn Riisen, Editura Paralela 45, Pitești, 2005.
- [11] Nicolae A. Gheorghiu, *Mitropolitul Antim Ivireanul și cărțile populare*, în revista *Biserica Ortodoxă Română*, Anul LVII, nr. 5-6, București, 1939.
- [12] Nicolae Iorga, *Despre Antim Ivireanul*, în rev. *Biserica Ortodoxă Română*, Anul LV, nr. 11-12, București, 1937.
- [13] Iustin Martirul și Filosoful, *Dialogul cu iudeul Trifon*, trad. Olimp N. Căciulă, în P.S.B., Nr. 2., Editura IBM al BOR, București, 1980.
- [14] Irineu Mihălcescu, *Teologia luptătoare*, București, 1941.
- [15] Blaise Pascal, *Cugetări*, ediția Brunschvicg, traducere de Maria și Cezar Ivănescu, Editura Aion, Oradea, 1998.
- [16] Platon, *Republica*, Editura Enciclopedică, București, 1986.
- [17] Ion Mihail Popescu, *Definițiile culturii și valorii în opera lui Tudor Vianu*, în: *Analele Universității București, Filosofie*, Tipografia Universității București, București, 1982.
- [18] Emil Săvoiu, „Capetele de poruncă” ale lui Antim Ivireanul, în revista: *Biserica Ortodoxă Română*, Anul LXXXIV, nr. 9-10, București, 1966.
- [19] Dumitru Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova 1987.
- [20] Gabriel Ștrempele, *Un cronograf ilustrat atribuit mitropolitului Antim Ivireanul*, în revista: *Romanoslavica*, Nr. XIII, București, 1966.
- [21] Marin Ștefănescu, *Istoria Filosofiei Românești în raport cu Dualismul Logic*, în revista: *Studii filosofice*, volumul 8, fasc. 2, Tipografia Profesională, Dimitrie C. Ionescu, București, 1916.
- [22] Veronica Strang, *What anthropologists do*, Second edition published by Routledge, New York, 2021.
- [23] Tudor Vianu, *Originea și valabilitatea valorilor, Opere*, Volumul al VIII-lea, Editura Minerva, București, 1979.